

4. AINAVAS

4.1. Pamatnostādnes

Sabiedrībā valda dažādi priekšstati par ainavām, dažādi saprotot arī pašu vārdu *ainava*. Tādēļ par labu vienošanās pamatu plānošanā un citās prakses jomās var uzskatīt vārda *ainava* skaidrojumu Eiropas ainavu konvencijā (EAK).

Proti, „*ainava - nozīmē teritoriju tādā nozīmē, kā to uztver cilvēki un kas izveidojusies dabas un/vai cilvēku darbības un mijiedarbības rezultātā.*”

Būtiskais šajā formulējumā ir tas, ka vienkopus minētas trīs lietas:

- (1) ainava kā teritorija/telpa;
- (2) cilvēku uztvere šodien, bet tās var būt arī atmiņas;
- (3) dabas un cilvēka mijiedarbība kā ainavas tapšanas un pastāvēšanas nosacījums.

Tāpat kā par ainavām, arī par *ainavu plānošanu* Latvijā vienlaikus pastāv dažādi priekšstati, kas ietekmē ainavu plānošanas kā prakses jomas attīstību. Viena no iespējām ir attīstīt ainavu plānošanu pašvaldību plānošanas satvarā. Taču galvenais jautājums ir par izpratni - kādam jāizskatās *ainavu plānam* un kā tas tiek integrēts kopējos attīstības plānos un teritoriju plānojumos.

Dažādās ainavu izpratnes nosaka arī pieejas gan ainavu izpētes darbos, gan ar praksi saistītās darbības jomās, tajā skaitā arī pašvaldību teritoriju attīstības plānošanas jomā. Tādēļ vispirms nepieciešams norādīt, ka Vecpiebalgas novada ainavu izpēte orientēta tieši uz plānojuma izstrādi.

Vecpiebalgas novada ainavu izpētē ir izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiāli – dažādas senās kartes, zviedru kadastra materiāli (17.gs.), muižu plāni (19.gs.) un muižu (pavisam 15 muižas) dalīšanas materiāli (20.gs.), dažādu laiku publikācijas, kā arī apsekojumi dabā.

Šajā nodaļā sniegts tikai īss apskats par Vecpiebalgas novada ainavām, turklāt tādā griezumā, kas nepieciešams teritorijas plānojuma izstrādei.

4.2. Vēsturiskais konteksts

Ainavu veidošanās vēsture pašreizējā Vecpiebalgas novada teritorijā iesniedzas tālā pagātnē, par ko liecina senie pilskalni un senkapi (tagad – arheoloģijas un vēstures pieminekļi). Ieskats vēsturiskajā apdzīvojuma veidošanās procesā dots 2.1. apakšnodaļā.

Apdzīvojuma veidošanās Latvijā lauku apvidos ir cieši saistīta gan ar dabas apstākļu fonu, gan tiesiskiem, sociāliem un vēstures nosacījumiem, kas pastāvējuši dažādos sabiedrības un vietu attīstības posmos. Savukārt ainavu veidošanās kā ilglaicīgs process notiek vienlaikus ar apdzīvojuma attīstību un zemes izmantošanu.

Tomēr atskatam pagātnē vēlams noteikt laika robežas. Ainavu veidošanās vēstures izpētē limitējošais faktors ir karšu esamība. Senākās kartes, kas sniedz vispārēju ieskatu teritoriju telpiskajā struktūrā un kurās ir atpazīstami vietvārdi, attiecas uz 17.gs. otro pusi, kad Vidzemē zviedru laikos notika t.s. arklu revīzijas. Daudz detalizētāk izstrādātas kartes parādās tikai 18.gs. beigās un 19.gs. sākumā. Tās ir gan vispārējās topogrāfiskās, administratīvās vai ceļu kartes, gan arī atsevišķu muižu kartes (mērogi 1:4500 vai 1:5200).

Ainavu veidošanās un attīstība laika gaitā ir tiešās veidā atkarīga no cilvēku darbības, kas pamatā saistīta ar zemes izmantošanu un apdzīvojamības veidošanos. Tas ir vienots un nepārtraukts process, taču gadsimtu gaitā iespējams nodalīt vairākus nozīmīgus posmus.

4.3. Galvenie ainavu veidošanās posmi

Balstoties uz izpēti gaitā iegūto informāciju, iespējams gūt vispārēju priekšstatu par ainavu veidošanās un attīstības vēsturisko gaitu, nodalot tajā noteiktus posmus, kas iezīmē atšķirības kopējā laika plūjumā (tās saistās ar politiskās un ekonomiskās situācijas maiņām).

Muižu laiki

Garākais ainavu veidošanās posms saistās ar muižu laikiem, tas ir, no 17.gs. nogales līdz muižu sadalīšanai zemes reformas laikā jau Latvijas brīvvalstī 20. gs. 20. gados. Muižu veidošanos saista ar 15.-16.gs., bet laika gaitā daudzkārt mainījušies konkrēto muižu īpašnieki un teritoriālās aprises. Muižas dāvināja un atņēma, apvienoja un dalīja, pirka un pārdeva, iekļāja, nospēlēja kārtis utt.

Būtiski atzīmēt, ka muižu saimniecības veidoja muižas centrs un apkārtējā teritorija, kurā vairumā gadījumu bija divas daļas - pašas muižas apsaimniekotās zemes un zemnieku saimniecību zemes. Reālā situācija 19.gs. otrajā pusē ir labi atspoguļota Vecpiebalgas un Dzērbenes draudžu kartēs (diemžēl arhīva krājumos Skujenes draudzes karte nebija atrodama).

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē 1819.g. cilvēki kļuva brīvi, tādēļ zeme palika muižniekiem, kas ar to varēja izrīkoties pēc savas vēlēšanās. Tikai vēlāk, 1849.gadā ar likumu bija noteikts, ka zemnieku zemes muižnieks drīkst tikai vai nu izrentēt, vai arī pārdot zemniekiem. Šajā laikā sākās saimniecību iepirkšana *uz dzimtu*, kā arī saimniecību ekonomiskā attīstība. Tas bija nozīmīgs notikums ne tikai ekonomiskā ziņā, bet arī iezīmēja turpmāko lauku apdzīvojamības attīstības virzienus un tautas nacionālo atmodu. Vecpiebalgā šie notikumi pazīstami kā *mērnieku laiki*, ko aprakstījuši brāļi Kaudzītes.

Ainavu veidošanās skatījumā šajā laikā liela nozīme ir tieši muižu teritoriālajai struktūrai, tam, ka bija nošķirtas *muižas zemes* un *zemnieku zemes*, jo katrā no tām bija atšķirīgs apdzīvojamības raksturs un zemju apsaimniekošanas veids.

Kopumā šajā laikā izveidojās tas lauku ainavas tips, kas dažādās variācijās pastāv vēl pašlaik un veido Vecpiebalgai raksturīgo kultūrainavu. Proti, tā ir lauku, mežu, ceļu un lauku sētu mozaika, kuras aprises un vizuālo veidolu nosaka gan dabas apstākļu īpatnības, gan dažādās vēstures zīmes.

Latvijas valstiskās neatkarības laiks

Pēc Pirmā pasaules kara 1918.g. tika pasludināta Latvijas valstiskā neatkarība un tūlīt tai sekoja agrārā reforma, kas nozīmēja muižu īpašumu sadalīšanu, zemju piešķiršanu jaunsaimniekiem, kā arī vecsaimniecību - agrāko zemnieku saimniecību nostiprināšanos. Tas bija vēsturiski nozīmīgs process, kas būtiski ietekmēja ne tikai cilvēku dzīvi, bet arī apkārtējo ainavu. Bijušajiem muižu īpašniekiem iedalīja zemes (50-100 ha), galvenokārt ap muižu centriem. Tādējādi agrārās reformas laikā sava veidā izpaudās muižu teritoriālās struktūras pēctekmes.

Savukārt kādreizējās muižu zemju platībās izveidojās jaunas lauku sētas - jaunsaimniecības, kuru zemes platības bija mazākas nekā vecsaimniecībām. Turklāt tikai daļa no jaunsaimniecībām kopā ar zemi ieguva arī esošās ēkas (atsevišķas muižas vai

rentes saimniecību ēkas), bet pārējie saņēma zemi bez ēkām. Tādēļ pēc ēku uzbūvēšanas ar laiku šajās vietās mainījās apdzīvojuma raksturs un blīvums. Muižu dalīšanas materiāli liecina, ka daudzviet jaunsaimniecībām tika iedalītas zemes mežos vai izcirtumos, tādēļ palielinājās lauksaimniecības zemju īpatsvars un to aizņemtās platības, bet samazinājās mežu platības.

Kopskatu par situāciju pēc agrārās reformas Vecpiebalgas novada pagastos (1935.g.) sniedz tā laika statistikas dati (4.1. tab.).

4.1. tabula. Lauku apdzīvotās vietas: situācija 1935.g.(pēc: V.Salnais un A. Maldups *Lauku apdzīvotās vietas, 1936*)

Pagasts	Apdzīv. vietu kopsk.	Muižas	Vecsaimniecības	Jaunsaimniecības	Maz mājas	Skolas	Citas	Piezīmes
Cirstu*	83	Nav	47	24	7	2	1	
Dzērbenes	271	3	117	59	65	2	25	
Sērmūkšu*	213	2	114	72	11	1	3	
Skujenes*	250	1	131	80	18	3	17	
Taurenas	235	2	129	68	21	1	14	
Vecpiebalgas	701	2	557	65	22	5	50	
Veļķu*	134	2	82	37	8	1	4	

Piezīme: *nozīmē, ka pašreizējo pagastu robežās ietilpst tikai neliela daļa no nosauktā pagasta. Arī pārējo pagastu aprises ir savādākas, tādēļ datiem ir informatīva nozīme.

Uzmanība pievēršama tam, ka Vecpiebalgas pagastā 80% no apdzīvotajām vietām veidoja vecsaimniecības, bet jaunsaimniecības – tikai 9%. Citos pagastos vecsaimniecību īpatsvars bija robežās no 43% (Dzērbenes pagastā) līdz 61% (Veļķu pagastā). Tādējādi saprotams, ka arī mūsu dienās ievērojama daļa Vecpiebalgas novada iedzīvotāju dzīvo mājokļos, kas celti līdz 1918.g.: Dzērbenes pagastā – 20,2%, Inešu -36,0%, Kaives – 47%, Taurenas – 27,8%, Vecpiebalgas – 38% (aprēķināts pēc 2000.g. tautskaites materiāliem).

Padomju varas gadi.

Šis posms sākās ar 1940 g. toreizējās PSRS karaspēka okupāciju un tam sekojošo Otrā pasaules kara laiku. Pēc kara ritēja dzīve padomju sistēmā, kur visi īpašumi tika nacionalizēti, laukos piespiedu kārtā izveidojot kopsaimniecības (kolhozus) un padomju saimniecības (sovhozus).

Šajā posmā turpmāko ainavu attīstību ietekmēja divi galvenie faktori:

- mērķtiecīga apdzīvojuma pārveidošana - lauku viensētu likvidēšana un ciemu būvniecība;
- masveidīga zemju meliorācija, ko pavadīja viensētu likvidēšana.

Šajā laikā tika būvētas lielas lopu fermas un ražotnes, ar daudzdzīvokļu mājām tur strādājošajiem, nereti tieši muižu centros un to tuvumā. Uz Otrā pasaules kara postījumu fona tas daudzviet veicināja lokālo nomaļu veidošanos. Meliorētajās platībās izveidojās klajas lauku ainavas ar lieliem tūrumiem, bez agrākajai lauku ainavai raksturīgajiem elementiem – viensētām, koku puduriem, sīkaku mozaīkas struktūru.

Kopumā šajā laikā notika ainavu telpiskā diferencēšanās un krasi lūzumi ilglaicīgajā ainavu veidošanās un attīstības procesā.

Izvērtējot padomju varas gados notikušās ainavu pārvērtības, secināms, ka lielākā nozīme bija diviem procesiem - zemju vienlaidus meliorācijai un kolhozu centru – ciematu plānošanai un izbūvei.

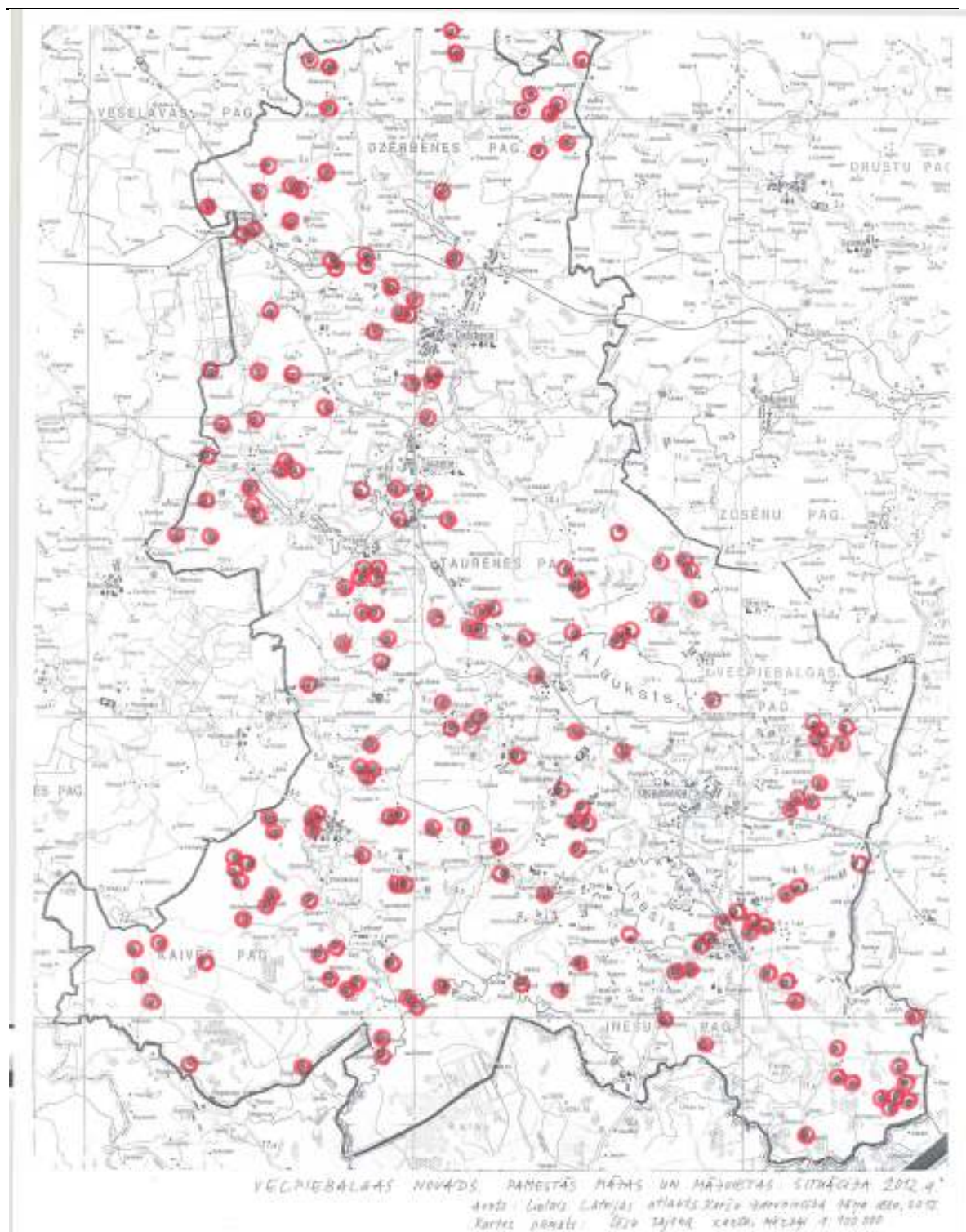
4.1. attēls. Skats no autoceļa P30 Cēsis –Vecpiebalga. Foto I.Valdmane

Gan plašos meliorētās laukus, gan tolaik veidotos ciemus, neatkarīgi no to vērtējuma, pašlaik redzam kā šodienas ainavas veidola pašsaprotamu daļu. Interesanti liekas tas, ka pašreiz klajās, tālu pārskatāmās meliorētās ainavas tiek uztvertas kā estētiska vērtība. (4.1.attēls). Tātad tās ir pēdējo paaudžu laikā atzītas un pieņemtas kā pašsaprotamas, kaut arī meliorācijas darbu aktivizēšanās laikā sabiedrībā bija asi protesti pret koku izciršanu un lauku sētu nojaukšanu.

Mūsdienas

Jaunākais ainavu veidošanās un attīstības posms sākās pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Krasi izmainījās politiskā, sociālā un ekonomiskā situācija, kas ietekmēja cilvēku dzīvi un atspoguļojas ainavās. Vadošais faktors bija īstenotā zemes reforma, kuras rezultātā sākotnēji tika atjaunoti īpašumi pēc pirmskara situācijas, bet vēlāk zemes īpašumi tika gan sadalīti un pārdoti, gan iepirkti un apvienoti.

Šajā laika posma ainavu telpiskā diferencēšanās notiek jaunā veidā – dažās vietās notiek aktīva lauksaimnieciskā darbība, ienesot jaunus vizuālos akcentus ainavās, citviet lauksaimniecības zemes aizaug ar krūmiem un izzūd vecās lauku sētas (skat. 4.2. attēlu). Savukārt vietām neizmantoti stāv lielie ražošanas objekti, kas ar savu pamestību degradē apkārtējo ainavu vizuālo tēlu.

4.2. attēls. Pamestās mājas un mājvietas (situācija 2012.). *Sastādīja A.Melluma*

Lauku urbanizācijas tendences pagājušā gadsimta beigās izpaudās kā stihiska jaunās apbūves veidošana dažādās vietās ārpus esošajiem ciemiem, sadalot pat nelielus zemes gabalus. Taču jāatzīmē, ka Vecpiebalgas novadu šīs tendences nav skārušas un nav izveidojušies tādi jaunās apbūves ciemati kā Pierīgā. Savukārt novadā ir samērā daudz dažādos laikos iepirkto viensētu, kas kalpo kā pilsētnieku brīvdienu mājas vasaras sezonā.

Arī šis faktors ir ienesis savas īpatnības vietējā ainavā, taču ļāvis saglabāt vēsturisko apbūves struktūru.

Kopumā secināms, ka laukos ievērojami mainījusies sabiedrības struktūra, kas ietekmē zemes izmantošanas tendences un līdz ar to arī ainavu turpmāko attīstību. Tādējādi nākotnē lielāka loma varētu būt tieši lokāliem risinājumiem.

Katrā reālā ainavas telpā tā vai citādi (kā reāli dabas veidojumi, artefakti, telpiskās struktūras elementi u.c.) ir uzkrājusies informācija par katru no pieminētajiem ainavu attīstības un veidošanās posmiem, kopā veidojot priekšstatu par novada vērtībām, tradīcijām, saimniecisko dzīvi.

4.4. Ainavu telpiskā struktūra

Ainavu telpas vienlaikus ir gan kādas ilgstošas cilvēku darbības, dabas un sabiedrības attiecību sekas un rezultāts, gan arī priekšnoteikums turpmākajai attīstībai.

Lielāko ainavisko vienību nodalīšanā par galveno pazīmi parasti uzskata zemes virsmas reljefu, jo reljefa formas ir telpiski vai teritoriāli veidojumi, tie ir stabili, ar pietiekami skaidrām un dabā saskatāmām robežām. Tādēļ tās izmantojamas dažādo ainavisko vienību norobežošanai telpā vai uz kartēm, taču ņemot vērā, ka dažādos mērogos noteiktās ainaviskās vienības būs atšķirīgas.

Pēc Latvijas dabas rajonēšanas aprakstiem secināms, ka Vecpiebalgas novada teritorijas lielākā daļa atrodas divos Vidzemes augstienes apvidos: ziemeļos (Dzērbenes pagasta teritorija) tā ir Mežoles pauguraine un dienvidos (pārējie novada pagasti) – Piebalgas pauguraine. Šos apvidus atdala Gaujas augšteces pazeminājums, bet pati novada dienvidu daļa (Kaives un Inešu pagasts) ietiecas Augšogres pazeminājumā. Tās ir vispārējās norādes, jeb *novada koordinātes*, kas parāda novada vietu Latvijā un ļauj spriest par dabas apstākļu raksturu un atšķirībām.

Dažādu karšu analīze (mērogos 1:25000 līdz 100000) dod iespēju Vecpiebalgas novada teritorijas telpisko struktūru raksturot detalizētāk.

4.3.attēls. Ceļa ainava posmā Maisēļi-Lode. Foto I.Valdmane

Visā Vecpiebalgas novada teritorijā ir pārstāvētas Latvijas fona ainavas – pauguraines, viļņotie līdzenumi, kas izsenis ar dažādu intensitāti ir izmantoti lauksaimniecībā un apdzīvojumam, vai arī tās aizņem lielākas mežu platības. Taču lokālās izpausmēs pauguraines ir visai dažādas.

Par raksturīgu pazīmi Vecpiebalgas novada reljefa un ainavu struktūrā ir uzskatāmi atsevišķie pauguru masīvi, ar lielāko augstumu virs jūras līmeņa (v.j.l. , jeb absolūtais augstums), kas saukti par *augstumiem*.

Dzērbenes pagasta teritorijā tie ir Siltumēnu un Andrēnu augstumi (~250 m v.j.l.), Taurenas pagasta teritorijā – Brežģa augstumi (255 m v.j.l.) un nedaudz zemākie Ievkalna augstumi. Kaives pagasta teritorijā – Ežu augstumi (tā tos nosaucis savulaik Reinis Kaudzīte), kas pašreiz vairāk saistās ar Elku kalnu (Skujenes pagastā), bet Vecpiebalgas pagasta teritorijā – Igauņu jeb Bākaskalna augstumi (virs 250 m v.j.l.), kas turpinās Jaunpiebalgas virzienā.

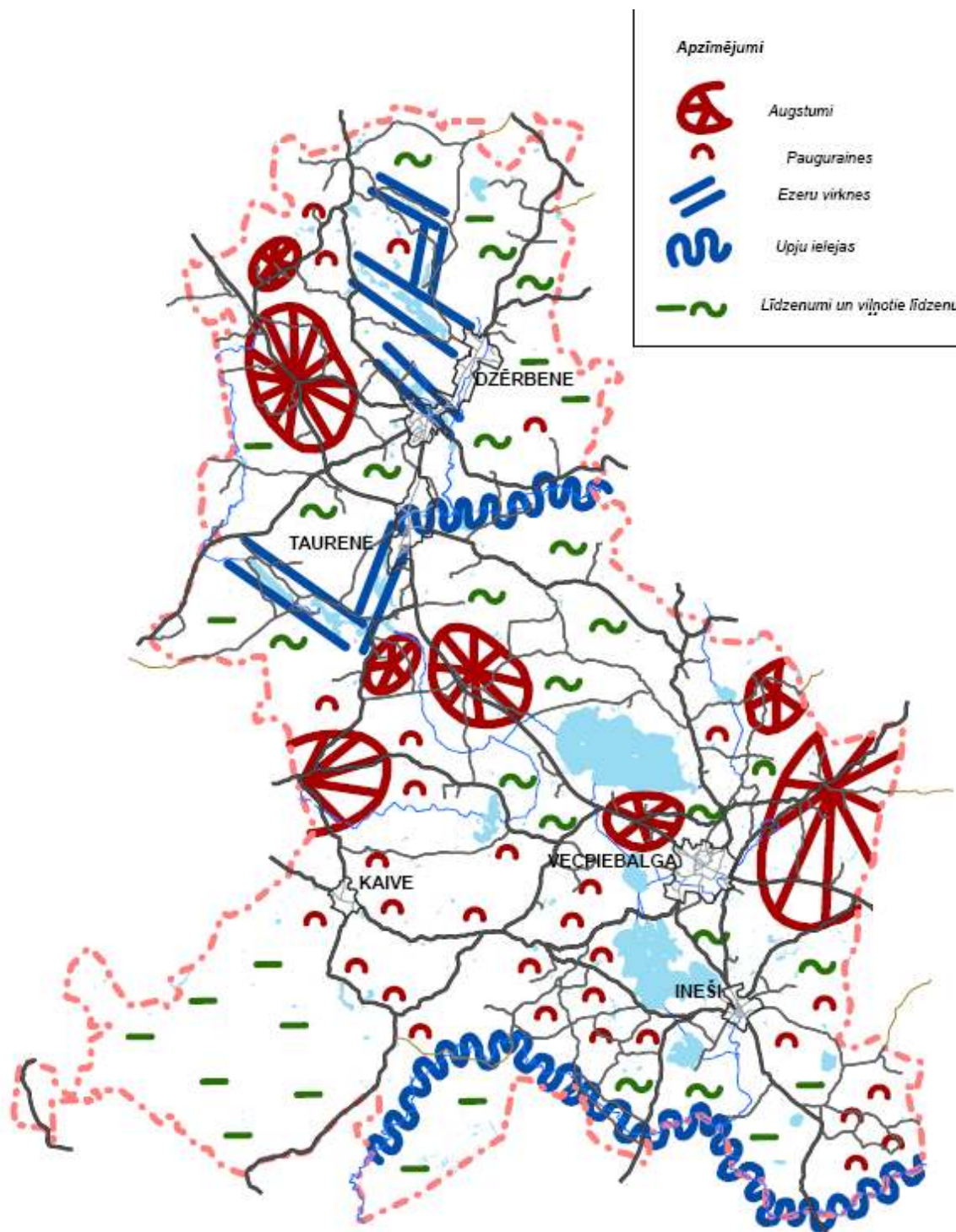
Šāda analīze ļāva nodalīt reljefa pazeminājumus, detalizētāk tos raksturot pēc virsmas saposmējuma (pauguraines, viļņotie līdzenumi), kā arī labāk izprast pauguraiņu ainavu raksturu.

4.4. attēls. Skats no Taurenas-Lodes ceļa uz Dabaru- Stupēnu ezeru virkni.
Foto I.Valdmane

Otra pazīme ir dažādo ezeraiņu ainavu atšķirīgais izvietojums. Ziemeļu daļā tās ir saistītas ar garumā izstieptajiem, līdzīgi orientētajiem ezeriem (Juvieri, Bākūžu un Ilzes ezeru), bet dienvidu daļā tie ir vairāk vai mazāk izolēti, bet it kā vienā virknē esošie ezeri (Alaukstis, Tauns, Inesis, Nedzis), kā arī daudzie sīkie ezeri.

Vecpiebalgas novada teritorijas lielāko telpisko struktūru vienības parādītas 4.5. attēlā.

4.5. attēls. Reljefa apstākļu noteiktā telpiska struktūra. *Sastādīja A.Melluma*

Dažādos reljefa apstākļos, vienlaikus ar apdzīvojuma attīstību un zemes izmantošanas veidiem, laika gaitā izveidojās apdzīvotās lauku ainavas, savukārt lielākajos meža masīvos – visai reti apdzīvotās meža ainavas jeb mežaines.

Novada senākās apdzīvotās vietas - muižu centri un zemnieku sētas ir skaidri nolasāmas arī šodienas ainavā, atpazīstamas ar saviem vietvārdiem un uzskatāmas par sava veida *enkurvietām*, kas pastāv gadsimtu garumā.

Muižu centri.

Izsenis tieši muižu centri ir tās vietas, ar ko saistās jēdziens, neuztverot muižas kā teritoriju, bet konkrētu vietu. Arī senākajās kartēs ir iezīmēti tikai centri, no tiem izejošie vai ienākošie ceļi, kas parādīja saiknes ar apkārtējām muižām un galvenos kustības virzienus. Muižu centru tuvumā šos ceļus vizuāli iezīmēja alejas. Vecpiebalgas novadā izteiksmīgas alejas redzamas pie Dzērbenes, Auļu, Nēķena bijušajām muižām, bet aleju fragmenti ir saglabājušies arī citur (Kaivē, Cirstos).

Vecpiebalgas novada muižu centriem bijis dažāds liktenis. Daži jau senāk iekļāvušies ciemu struktūrā, un to galvenās ēkas pilda nozīmīgas funkcijas (Dzērbenes muižas pils, Nēķena muižas pils, Vecpiebalgas muižas pils Inešos). Pie Dzērbenes un Piebalgas mūra pilīm bijušas arī *pilsētiņas*.

Savukārt pagājušā gadsimta 30. gados Latvijas ciemu sarakstos minēta Dzērbene un Vecpiebalga (tagadējie Ineši), arhīvā atrodami šo ciemu plāni. Dzērbenes ciemā šajā laikā (1935.g.) bija 72 mājas un 665 iedzīvotāji, bet Vecpiebalgas ciemā – 32 mājas un 221 iedzīvotājs.

Pašlaik dažu bijušo muižu centri iezīmējas tikai ar nedaudzām senām ēkām un parku vecajiem kokiem (Veļķi, Briņģi, Lode, Bānūži, Leimaņi), bet pārējo muižu centru vietas dabā saskatāmas vairs tikai nosacīti, ja vien nav zināms to nosaukums (Kaive, Eži, Vāckalns, Auļi).

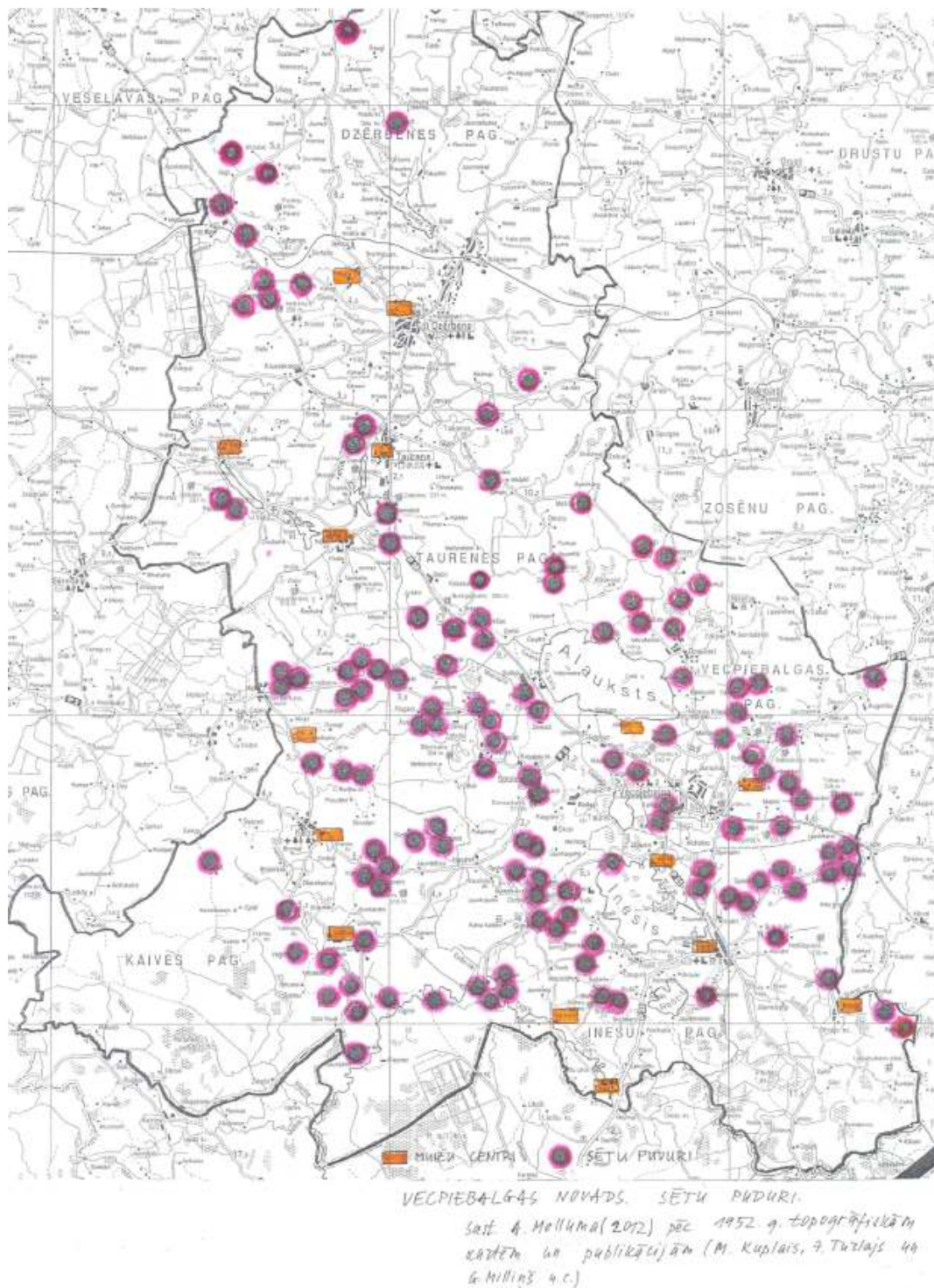
Zemnieku sētas.

Latvijas lauku apdzīvojuma pamatelements daudzus gadsimtus ir bijušas zemnieku sētas, pašreiz sauktas arī par viensētām. To izvietojums lielākoties ir izolēts, ko noteicis gan zemes īpašuma lielums, gan arī dabas apstākļi. Taču Vidzemē blakus viensētām vēsturiski izveidojies un pastāv joprojām citāds sētu izvietojums. Gar upju ielejām un ceļiem tās virknējas viena aiz otras joslās, bet dažos apvidos Piebalgā tās veido kompakas grupas jeb pudurus, kur kopā atrodas 2 līdz 10 sētas.

Neskatoties uz pēdējā kara, kā arī padomju varas gados notikušajiem postījumiem un jaunāko laiku ietekmēm, Vecpiebalgas novadā sētu puduri ir raksturīga ainavas iezīme. Bieži atrodamas norādes, ka sētu puduri raksturīgi tieši Vecpiebalgas pagastam, un ir tā atšķirīgā īpatnība. Tomēr šādi sētu puduri ir arī Inešu, Kaives, Liezeres un Jaunpiebalgas pagastos.

Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu par sētu puduru izvietojumu Vecpiebalgas novada teritorijā, tika veikta papildus izpēte. Vispirms tika analizētas 1952.g. izdotās padomju laiku kartes (M 1:25000), kas bija izvēlētas tādēļ, ka pagājušā gadsimta 50. gados vēl nebija pilnībā izpaudušās visas padomju gados īstenotās politikas sekas, un puduros sētas mazāk vai vairāk atbilda pirmskara situācijai. Papildus tika izmantotas publikācijas (M. Kuplais, J. Turlajs un G. Milliņš u.c.), kurās uzskaitītas vai pieminētas sētu grupas ar nosaukumiem.

Pētījuma rezultātā ir sastādīta sētu puduru karte (4.6. attēls), kas pietiekami labi atspoguļo atšķirības novada teritorijā. Kā redzams, vairāk sētu puduru ir novada dienvidu daļā – Vecpiebalgas, Inešu, Kaives pagastos. Pietiekami labi izdalās arī sētu puduru koncentrācijas vietas, piemēram, gar seno ceļu posmā no Māļiem līdz Spuldzēniem, Inešu ezera rietumu malā, ap bijušo Leimaņu muižu u.c.

4.6.attēls. Sētu puduri un muižu centri. Sastādīja A.Melluma
Avots:Lielais Latvijas atlants

Savukārt priekšstatu par ēku izvietojumu sētu pudura ietvaros, kā arī par to, cik sarežģītas izveidojās īpašumu konfigurācijas agrārās reformas laikā, sniedz Kaikaišu pudura piemērs (4.7. attēls).

4.7.attēls. Kaikaišu ēku izvietojums un zemju sadalījums.

Turpmāk vairāk uzmanības ir jāvelta viensētu detalizētai izpētei, lai labāk izprastu to turpmākās attīstības virzienus un iespējas. Pašreiz redzamās lauku sētas pēc savas struktūras un veidola ievērojami atšķiras no to ideālā tēla, bieži mainījusies ēku funkcija, neizmantotās un liekās ēkas sabrūk. Būtiski izmainījies arī cilvēku dzīves veids un prasības.

Viens no Piebalgas *pastkaršu ainavas* atraktīvākajiem elementiem ir rija - gan sava apjoma un silueta, gan arī novietojuma dēļ. Pašreiz rijas saglabājušās vairs tikai dažās vietās, taču zaudējot savu iepriekšējo funkciju, arī tās ir sliktā stāvoklī. Otrs raksturīgs Piebalgas elements ir klēts ar raksturīgo četrslīpo jumtu.

Uzskatot, ka rija un klēts ar savu raksturīgo būvformu ir viens no Piebalgas ainavas vēsturiskajiem elementiem, ir nepieciešams apkopot vēl pieejamo informāciju par šo ēku atrašanās vietām, izmantošanu u.c.

4.8.attēls. Klēts un rija – Piebalgai raksturīgajā veidolā. Foto I.Jekale, I.Valdmane

4.5. Nozīme teritorijas plānojumam

Pašreiz jārēķinās ar šādiem faktoriem, kas ietekmē ainavu uztveri un lielā mērā nosaka plānošanas lēmumus:

(1) Izmainījusies vai zudusi *darbība*, kas gadsimtu gaitā veidoja un uzturēja konkrētas ainavu telpas; sevišķi tas sakāms par lauku ainavām. Gadsimtu gaitā lauku ainavas uzturēja daudzu saimnieku individuālā darbība, bet padomju varas gados to nomainīja kolektīva, plānota darbība. Pašreiz notiek it kā atgriešanās sākotnējā situācijā – tikai lielu zaudējumu un dziļu pārmaiņu fonā.

(2) Mainījušās un mainās vietu nozīmes – veidojas jauni centri un jaunas nomales, un tā sekas ir pamestas mājvietas, drupas (agrāk tās sauca par *tukšainēm*).

(3) Izmainījies iedzīvotāju sastāvs: vispirms padomju varas gados, tagad atgūstot īpašumus. Ienācējiem no citiem apvidiem nav atmiņu par vietām, kurās viņi tagad mājō.

(4) Ainavu vērtējumos dominē *skats no malas* (tūristi, ceļotāji, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, plānotāji u.c.), bet mazāka loma ir vietējo iedzīvotāju viedokļiem un attieksmei.

Lielā mērā to var skaidrot ar iedzīvotāju sastāva izmaiņām un padomju varas gados realizēto lauku politiku, kas pamatos sarāva organisko saiti starp cilvēkiem un vietām, kurās viņi mājō.

Ekoloģiskais skatījums

Izmantojot ainavisko pieeju teritoriju raksturojumiem, var iegūt nepieciešamo informāciju par ekoloģiskajiem apstākļiem un procesiem, kas objektīvi ietekmē cilvēku darbību, arī zemes izmantošanu.

Reljefa uzbūve, tā lokālās struktūras – pauguri, starppauguru ieplakas, nogāzes utt. ietekmē vai nosaka siltuma un mitruma sadalījumu pat nelielos attālumos, *aukstuma ezeru* veidošanās iespējas noslēgtākās ieplakās, lokālās virszemes noteces virzienus (vienlaikus – erozijas procesu attīstības vietas), potenciālās gravu veidošanās un *augšanas* vietas.

Ekoloģisko apstākļu ietekmē veidojas dažādi teritoriālie tīklojumi, augšņu segas mozaīkas, augšanas apstākļu, biotopu un ainavisko vienību mozaīkas. Zināšanas par nosauktajiem procesiem, to izpausmes vietām, ir nepieciešamais pamats, lai pēc iespējas labāk izprastu vietējos ekoloģiskos apstākļus un procesus, augšanas apstākļus un to dažādību no vietas uz vietu, tādējādi labāk izmantojot dabas dotās iespējas. Savukārt dabas apstākļu un procesu padziļināta izpratne ir pamats sekmīgai lauksaimnieciskai darbībai, ļaujot izvēlēties konkrētajiem apstākļiem piemērotāko saimniekošanas veidu un atbilstošākās kultūras.

Vizuālais skatījums

Tradicionāli par ainavām runā dažādu estētisku vērtējumu kontekstā, taču tas ir tikai aspekts, jo estētiskie vērtējumi vairumā gadījumu ir visai subjektīvi. Tādēļ, it sevišķi plānošanas skatījumā, lietderīgāk runāt par ainavu vizuālītāti, tas ir par ainavu kā saskatāmo, redzamo apkārtni. Tādi ainavu apraksti un vērtējumi ir vērā ņemams izziņas avots, jo ļauj spriest ne tikai par ainavām, to uzbūvi, bet arī par cilvēku attieksmi pret ainavām un par attieksmes maiņu laika gaitā.

Viens veids, kā spriest par attieksmi pret ainavu, ir izvērtēt, kā tiek izvēlētas *pastkaršu ainavu* vietas. Otrs pieejamais veids ir apkopot vietu aprakstus, kas atrodami dažādos ziņā zeme nav skaitāma pie labākajām, tad tomēr daba nav skopojusies ar krāšņumiem, dodama šai apkārtni skaistus kalnus un lejas ar jaukiem egļu puduriem un bērzu birzīm”.

Kā piemēru var minēt pagājušā gadsimta 30. gadu pagastu aprakstus, kur atrodama atsevišķa sadaļa - *dabas jaukumi*. Vecpiebalgas pagastā nosaukts Ineša ezers ar salām, skati no Incēnu, Smetes, Kaibēnu un Augstā kalna; Taurenas pagastā – Gaujas krasti un pieci ezeri; Dzērbenes pagastā – Augstais kalns, skats uz Mācītājmāju un Arāja ezeru; Sērmūkšu pagastā nosaukts Bānūžu ezers.

Mūsdienās var likties interesanti, kādu skatu no Grišķas kalna Vecpiebalgā redzējis un aprakstījis Matīss Kaudzīte (1926, 10.lpp.). Proti, „...*loti ievērojams ir stāvoklis uz Pilskalna jeb Grišķas kalna, kur gandrīz vienā pašā skatienā bez lielas pagrozīšanās var saredzēt starp egļu virsotnēm gabalu no Alauksta, tāpat no Tauna un Ineša, bet atkal citādi kā no Vecmuižas kalna.*”

4.9.attēls. Šodienas skats no Grišķu pilskalna uz viduslaiku pils drupām.

Foto I.Valdmane

Nosauktās vietas vairāk attiecas uz lokālām, nosacīti *iekšējām* ainavu telpām Vecpiebalgas novada teritorijā. Tās ir vietējo cilvēku daudzās paaudzēs atpazīstamās dzīves telpas, dzīves ainavas, tām ir sava estētika, kas šķiet pašsaprotama, taču grūti uztverama vērotājam no malas.

Mūsdienās, kad cilvēki kļuvuši mobilāki, ceļojumi un tūrisms kļuvis savā ziņā par dzīvesveida sastāvdaļu, lielāka uzmanība tiek pievērsta atraktīvākām ainavu pazīmēm, piemēram tāliem, efektīviem skatiem. Šajā ziņā iepriekš nosauktie paceltie pauguru masīvi jeb *augstumi* ir nozīmīgas potenciālo *tālo skatu* vietas. Tomēr daudzviet tās atrodas nevis augstākajās vietās, bet to malās, reljefa lūzuma vietās, piemēram, Zaļkalns un Dābaru kalns.

Iespējams, ka iebraucējus vairāk piesaistīs tāluma ainavas, nekā lokālās ainavas, kam ir cits mērogs, pārskatāmība un saturs. Pašreiz mēs nezīnām, vai pārskatāmajiem tālumiem bija kāda nozīme novada iedzīvotāju ainavas izjūtā, un vai tie būs nozīmīgi cilvēkiem, kas novada teritorijā varētu atrast savas mājas.

4.10.attēls. Skats no Incēniem uz Alaukstu.

Foto www.vecpiebalga.lv

Vecpiebalgas kultūrainavas ir novada identitātes apliecinājums, kas vienlaikus kalpo kā vizītkarte, kurā nolasāma informācija gan par novada ļaužu dzīves veidu, vērtībām, kultūru un tradīcijām, gan par ekonomisko attīstību.